UDK 811.16'366.53(091)
Aleksandra Derganc
Univerza v Ljubljani

DVOJINA V NOVGORODSKIH PISMIH NA BREZOVEM LUBJU

V sestavku so prikazani zgledi rabe dvojine v novgorodskih pismih na brezovem lubju iz 11. in 12. st. Ti zgledi podpirajo tezo, da so v tem zgodnjem obdobju v vzhodni slovanščini obstajali še vsi tipi dvojine.

The article presents examples of use of the dual in the Novgorod Birchbark Letters of the 11th and 12th centuries. These examples support the thesis that in this early stage of East Slavic all types of the dual were still in existence.

Ključne besede: stara ruščina, novgorodska pisma na brezovem lubju, dvojina

Key words: old Russian, the Novgorod Birchbark Letters, dual

1 Čeprav je dvojina kot živa slovnična kategorija v ruščini izginila (vendar je zapustila v sodobnem jezikovnem sistemu opazne sledove), pa se raziskave o zgodovini dvojine v starejših obdobjih ruščine nadaljujejo in ugotovitve spreminjajo in dopolnjujejo.

2 Pri razpravljanju o obstoju dvojine v prvih stoletjih pisnih spomenikov vzhodne slovanščine se izpostavljata dve sporni vprašanji. Prvo je **vprašanje, v kolikšni meri so lahko besedila, napisana v cerkveni slovanščini vzhodnoslovanske redakcije, zanesljivi viri** za raziskovanje jezikovne zgodovine vzhodne slovanščine. Drugo sporno **vprašanje** pa je seveda, **ali sploh in če da, kateri tipi dvojine so v vzhodni slovanščini v tem prvem času (tj. v 11. in 12. st.) obstajali.**

2.1 Odnos med vzhodno slovanščino in cerkveno slovanščino je eno »večnih« vprašanj zgodovine ruskega jezika. Gotovo je, da se je odnos med njima skozi več stoletij bivanja cerkvene slovanščine na vzhodnoslovanskih tleh nenehno spreminjal. V najzgodnejšem obdobju se je cerkvena slovanščina verjetno lahko dojemala kot knjižno obdelan jezik različnih avtohtonih slovanskih dialektov. Tiste elemente csl., ki so bili vzhodnoslovanskim dialektom tuji (npr. južnoslovanske fonetične in morfološke poteze tipa *градь,* besedotovorni in semantični vzorci ter sintaktične konstrukcije, pogosto nastali pod vplivom grškega ali latinskega izvirnika, da so lahko izražali nov pojmovni svet krščanstva), so vzhodnoslovanski pisci usvojili prek nenehnega prebiranja kanonskih besedil, zlasti evangelijev in psalterja. Vzhodnoslovanski prepisovalec ali avtor besedil se namreč ni učil cerkvene slovanščine na podlagi slovnic ali slovarjev, kot se to dogaja v sodobnem svetu šol. Pri pisanju izvirnih besedil je črpal, če mu je zmanjkalo gotovih vzorcev iz kanonskih besedil, iz jezikovne kompetence maternega jezika, pri čemer je pogosto uporabljal določene jezikovne pretvorbe tipa: če pravim v vsakdanjem jeziku *мочь*, zapišem *мощь* itd. Prek določenih

jezikovnih adaptacij se je ustvarjala lastna vzhodnoslovanska cerkvenoslovanska tradicija. živ jezik se je seveda razvijal po svojih zakonitostih in se čedalje bolj oddaljeval od knjižnega. Knjižni jezik se je pod vplivom govorjenega sicer tudi nekoliko spreminjal, vendar je bil seveda mnogo bolj konzervativen in je bil podvržen tudi vplivom drugoslovanskih in tujih knjižnih tradicij. Prišlo je do zapletenega in dinamičnega odnosa med knjižno tradicijo in neknjižnim jezikovnim ozadjem, kjer sta se oba sistema hkrati razlikovala med seboj po določenih (skozi čas spremenljivih) jezikovnih potezah in hkrati vplivala drug na drugega.

Tako se seveda porodi vprašanje, kako ocenjevati obstoj dvojine v takem besedilu kot je Lavrentjevski prepis znamenitega letopisa Povest' vremennyh let. Iordanski, avtor monografije o zgodovini dvojine v ruščini iz l. 1960, opozarja, da je v tem prepisu, ki izvira iz 14. st., dvojina ohranjena skoraj v celoti, medtem ko je v sočasnih dokumentih 14. st., ki odražajo živo vzhodnoslovanščino v mnogo večji meri, dvojina precej slabše ohranjena. Povest' vremennyh let je nastala verjetno v začetku 12. st., tako da delujeta pri ohranitvi dvojine v tem besedilu dva dejavnika: njen zgodnejši nastanek kot je datum prepisa in cerkvenoslovanski jezikovni ključ, naklonjen ohranjanju tradicije. Vendar Iordanski za svoje raziskave stanja v 11. in 12. st. sam uporablja predvsem csl. besedila (Iordanskij: 24), npr. *Skazanie* o Borisu in Glebu, žitije Feodosija Pečerskega, oboje iz Uspenskega zbornika iz 12. st., že omenjeni Lavrentjevski prepis letopisa Povest' vremennyh let s konca 14. st., prepis Ruske pravde s konca 13. st. itd. Drugače skoraj ni mogel ravnati, saj za 11. in 12. st. v njegovem času ni bilo kakega znatnejšega korpusa besedil, ki bi odražala živ vzhodnoslovanski govor.

Isačenko (1983: 412–413) spet opozarja, da je treba zaradi tega izsledke Iordanskega jemati le »s skrajno previdnostjo« in da natančnejšega časa izgube dvojine v vzhodni slovanščini ne moremo ugotoviti, saj imamo iz 11. in 12. st. zelo malo vzhodnoslovanskih besedil, ki pa ne vsebujejo nobenega zgleda za dvojino.

Nasprotno pa Žolobov tako kot Iordanski analizira csl. besedila vzhodnoslovanske redakcije (vendar v večjem obsegu in natančneje) in tudi načelno meni, da ta besedila vendarle odražajo živo stanje in da ni prav, da se jih pri raziskovanju zgodovine ruskega jezika nekako »odpisuje« (Žolobov 1998a: 3). Dejansko so se podatki csl. besedil vzhsl. redakcije vedno uporabljali kot podlaga za rekonstrukcijo zgodovine ruščine, seveda pa njihova interpretacija zahteva upoštevanje zapletenega odnosa med csl. in vzhsl., kot je bilo zgoraj nakazano.

2.2 Posebej **zgodovini dvojine, načinu in času njenega izginjanja v vzhodni slovanščini**, **je bila posvečena monografija Iordanskega** iz leta 1960. Novost pri obravnavanju dvojine Iordanskega je to, da je razdelil dvojinske konstrukcije na več tipov, pri čemer je sledil monografiji A. Belića:

– dvojina parnih samostalnikov (tip stcsl. *rǫcě, oči*)
– sindetična dvojina (tip Janez in Pavel *gresta,*osebni zaimki za 1. in 2. os.)
– vezana dvojina (tip *dva brata*)
– anaforična dvojina (tip Poslal je dva moža. *Šla sta* ...).

Po analizi – kot smo že omenili – predvsem csl. spomenikov (Skaz. o Borise i

Glebe, letopisi) je Iordanski prišel do sklepa, da sta prva dva tipa dvojine v vzhodni slovanščini izginila že pred nastankom pisnih spomenikov, medtem ko sta druga dva tipa obstajala še v 11. in 12. st. (Iordanskij: 23).

Najnovejše raziskave zgodovine dvojine v ruščini so dela Žolobova. Žolobov je vnesel v dosedanjo obravnavo kar nekaj – kot menim – upravičenih teoretičnih in gradivskih novosti in dopolnil. Žolobov po natančni analizi besedil predvsem ugotavlja, da so vsi tipi dvojine (Belićeve tipe je še dopolnil) v zgodnjem staroruskem (vzhodnoslovanskem) obdobju (do približno 1. četrtine 13. st.) obstajali in bili tako živi, da so bili soudeleženi pri drugih inovacijah, npr. izoblikovanju kategorije živosti. Po 1. četrtini 13. st. se postopno krepi proces izgube raznih tipov dvojine (Žolobov 1998a: 17 in dalje).

Glede vrste vzhodnoslovanskih besedil, ki jih je raziskoval, je Žolobov, kot smo že omenili, načeloma csl. besedilom priznal vrednost pri raziskovanju te kategorije tudi za živo vzhodno slovanščino in se je tudi v največji meri opiral na taka besedila. Hkrati pa je našel potrdilo za svoje trditve tudi v novgorodskih pismih na brezovem lubju, gradivu, ki je postalo dostopno in jezikoslovno obdelano v zadnjih desetletjih (Žolobov 1998: 79 in dalje).

3 Novgorodska pisma na brezovem lubju. Od 50. let 20. st. dalje nahajajo arheologi v Novgorodu zapise na kosih brezovega lubja, ti. pisma na brezovem lubju (грамоты на берёсте, берестяные грамоты), doslej kakih 800. Jezikoslovna obdelava teh pisem (povzetki zlasti v Janin, Zaliznjak 1986 in Zaliznjak 1995) so prinesla za zgodovino vzhodnoslovanskega oz. ruskega jezika zelo pomembna odkritja, dopolnila in spodbude za premislek o tradicionalno sprejetih izhodiščih.

Zlasti kažejo ta pisma, da so morale biti razlike med govori na vzhodnoslovanskem ozemlju znatne, da je predstava o razmeroma enotnem vzhodnoslovanskem jezikovnem monolitu, kot kaže, neupravičena. Tudi sam korpus pisem sicer ne odraža nekega enotnega novgorodskega dialekta, ampak zapletenejše razmere. V teh pismih se odraža mnogo dialektnih posebnosti severnega dela vzhodne slovanščine, ki so bile sicer večinoma znane tako iz starih besedil kot iz dialektologije. Gre za cokanje (prim. v pismu št. 580: *цето* ustreza »standardnemu« vzhsl. *чьто*), končnico *–е* v im. ed. *о*-jevskih samostalnikov (prim. v pismu št. 605: *игоумене не поустиле* ustreza »standardnemu« vzhsl. *игоуменъ не поустилъ*), dalje odsotnost druge palatalizacije (npr. *кѣл-*, kar ustreza splošnoruskemu in slovanskemu *цѣл-*), ohranjeni skupini **kv, *gv* pred prednjimi samoglasniki, odsotnost tretje palatalizacije pri *h*-ju (namesto korena *вьс-* obstaja *вьх-*, npr. *вхоу* nam. *всю*). Na podlagi teh jezikovnih potez je Zaliznjak postavil hipotezo, da vsaj en govor (Zaliznjak ga identificira kot govor plemena severnih Krivičev) s tega področja ne samo, da ne sodi v vzhodnoslovansko skupino slovanskih jezikov, ampak celo v nobeno od tradicionalnih treh vej. Te domneve seveda niso splošno sprejete (ugovori npr. Trubačov: 22–23, Schuster-Šewc), vsekakor pa rahljajo tradicionalno sprejeto predstavo o enotnosti vzhodnoslovanske jezikovne skupine, pa tudi uveljavljene predstave o treh dokaj jasno razmejenih slovanskih jezikovnih vejah (Zaliznjak 1995: 45–46). Ob mnogih spornih vprašanjih pa se bolj ali manj uveljavlja vsaj mnenje, da je vzhodnoslovanska jezikovna skupnost

nastala kot posledica tudi konvergentnih jezikovnih procesov. Kot pravi Zaliznjak (prav tam), sta se v poznopraslovanskem obdobju lahko katerakoli praslovanska dialekta, ki sta se zaradi geografskih ali političnih razlogov znašla v stiku, vključila v skupen jezikovni razvoj. V dolgem obdobju so slovanska plemena s svojimi govori predstavljala etnojezikovni kontinuum, ki je zaradi pogostih migracij doživljal mešanja – skupnosti so se vzpostavljale in razpadale. Sled tega dolgega obdobja migracij so mnogoštevilne povezave, ki obstajajo za vsak par slovanskih jezikov in se ne ozirajo na meje razmeroma tako kasnih jezikovnih skupnosti kot so vzhodno-, zahodno- in južnoslovanska. V tem kontekstu je zanimiva tudi nekoliko starejša Zaliznjakova trditev (Janin, Zaliznjak 1986: 170 in 218), da je po vrsti izoglos staronovgorodski dialekt povezan z zahodnoslovanskimi in/ali južnoslovanskimi jeziki (zlasti slovenskim).

3.1 Teksti novgorodskih pisem so ponavadi kratki (kakih 20 besed), v celoti je ohranjenih le kaka četrtina pisem. Zajemajo obdobje od 11. do 15. st. Pomembno je, da kakih 280 pisem izvira iz 11. in 12. st. Dotlej sta iz tega obdobja izvirala le dva originalna vzhsl. dokumenta: *Mstislavova gramota* (pribl. 1130, 156 besed) in *Varlamova gramota* (1192–1210, 129 besed). Po besedah Zaliznjaka je staronovgorodski dialekt po času drugi razmeroma dobro dokumentiran slovanski idiom po stari cerkveni slovanščini. Glede na to, da je stara cerkvena slovanščina predstavljena v prevodih in v cerkvenih besedilih ter da gre pri njej za knjižno obdelan jezik, imamo lahko staronovgorodska pisma 11. in 12. st. za trenutno najstarejšo obliko zapisanega živega slovanskega idioma (Zaliznjak 1995: 18, Zaliznjak v Janin 1998: 438–39).

3.2 Vsebina teh pisem je kratka, večinoma poslovne narave: o plačilu davkov, zbiranju dajatev, povračilu dolgov, o naročilih za nakupe itd. Našli pa so tudi vaje šolarja, pospremljene z risbami, pisma o tožbah, ločitvah, prevarah, celo eno domnevno ljubezensko pismo in poročno ponudbo.

3.3 Pravopis teh pisem je zelo specifičen. Razlikuje se od pravopisa vzhodnoslovanskih cerkvenoslovanskih besedil. Morda najznačilnejša poteza je ta, da se lahko zamenjujeta ь in *e* ter ъ in *o* (tudi *e* in ѣ, včasih ѣ in *u*), in to še pred časom sprememb ь in ъ (Zaliznjak 1995: 19 in dalje). V pismih najdemo zapise *поклоно*, *пъклоно, коне, кънe* itd. za običajno *поклонъ* in *конь*. Taki zapisi delujejo nekako nebogljeno in nepismeno in so jih dolgo časa tako tudi obravnavali. Pomembna je ugotovitev Zaliznjaka, da gre vendarle za določen urejen sistem (oz. sisteme, saj jih je več) zapisa (*бытовой*, tj.vsakdanji proti *книжный*, tj. knjižni) in ne za odraz slabe pismenosti piscev.

V okviru teorije o diglosiji ti zapisi rahljajo toge predstave o tem, da je v vzhodnoslovanskem prostoru bila normirana samo cerkvena slovanščina, saj so ti vsakdanji zapisi vendarle tudi na določen način normirani.

3.4 V vprašanje, ali je odkritje velikega števila pisem prav v Novgorodu posledica posebne razvitosti Novgoroda (našli so sicer tudi nekaj pisem iz drugih vzhodnoslo-

vanskih mest) ali pa naključja, se tu ne moremo spuščati. Znano je, da se je socialno in politično življenje v Novgorodu razlikovalo od južnoruskega. Novgorod je bil v času Kijevske Rusije močno trgovsko mesto, ki je imelo ogromne kolonije na severovzhodu. Trgovsko je bil povezan z Hanzo. V Novgorodu so imele odločilno moč bojarske družine, knezova moč pa je bila močno omejena, tako da povezujejo z Novgorodom določene demokratične tradicije. V času mongolske okupacije Novgorod ni bil nikoli zaseden od Mongolov, jim je pa plačeval davek. Samostojnost je Novgorod izgubil konec 15. st., ko ga je premagal moskovski knez Ivan III., ki je tudi izselil pomembne novgorodske družine. Odtlej je bil Novgorod del moskovske centralizirane države.

4 V slovnični analizi pisemskega gradiva iz l. 1995 Zaliznjak ugotavlja, da je v zgodnjem obdobju (do 1. četrtine 13. st.) v starem novgorodskem dialektu kot sicer v vzhodni slovanščini dvojina obstajala. V poznem staroruskem obdobju (tj. po 1. četrtini 13. st.) pa dvojina kot polnovreden člen trojne opozicije števil izgine.

4. 1 Preidimo zdaj na **prikaz** nekaterih **pisem iz 11. in 12. st.,** v katerih nastopajo dvojinski konteksti, **ki ohranjajo dvojino kot gramatično kategorijo.** Ti zgledi so posebej pomembni, ker se nahajajo v vzhodnoslovanskih besedilih 11. in 12. st., ki odražajo živ govor in jim je težko očitati vpliv drugoslovanske ali starejše tradicije, na kar je treba vendarle vedno računati pri csl. besedilih.

V teh zgledih gre predvsem za zaimkovnoglagolski kompleks, ki ga Žolobov – poleg navedenih Belićevih tipov – ob še nekaterih drugih zelo upravičeno izpostavlja kot poseben tip dvojine (Žolobov 1998: 55 in dalje). Osebni zaimki imajo v kontekstu dvojine poseben status, saj povedo, da gre za dva in ne za več udeležencev, in to je v človeški situaciji vsekakor posebno pomemben podatek. O posebnem pomenu dvojine pri zaimkih je pisal že Humboldt. Tudi v zgodovini dvojine v slovenščini so imeli osebni zaimki pomembno vlogo (Derganc 1994). Ker se število osebnih zaimkov odslikava na glagolu, glagol pa pogosto nastopa sam, brez osebnega zaimka v položaju osebka, se število udeležencev – dva ali več – kaže bodisi v osebnem zaimku bodisi v glagolu bodisi v obeh, tako da govorimo o zaimkovnoglagolskem kompleksu.

Besedila pisem povzemam po Zaliznjak 1995 in redkeje po Janin, Zaliznjak 1986. Vendar prepis ni čisto natančen, opuščeni so oklepaji različnih vrst, ki kažejo na konjekture, poenostavljene so nekatere črke itd., natančnost je tolikšna, kolikor zahteva naš namen. Navajam samo tisti del pisem, ki je relevanten. Razdelitev besedil na besede je Zaliznjakova, prevod v slovenščino narejen po Zaliznjakovem prevodu v sodobno ruščino. Dvojinske oblike so tiskane krepko.

Pismo št. 605 (konec 80. let XI. st.–1. tretjina XII. st.) (Zaliznjak 1995: 246)
покланѧние о(т) ефрѣма кw братоу моемоу исоухиѣ
не распрашавw розгнѣваса мене игоумене не поу=
стиле а а прашалwса нw послалw сw
асафѡмь кw посадьникоу медоу дѣла а **при=**
шла есвѣ оли звонили ...

Prevod: Poklon ot Jefrema mojemu bratu Isuhiji. Razjezil si se, ne da bi vprašal: mene igumen ni pustil. Jaz sem prosil, vendar me je on poslal z Asafom k posadniku (tj. upravitelju) po med. Prišla pa sva, ko so že zvonili...

To je pismo enega meniha k drugemu. Dvojinska oblika: *пришла есвѣ* sodi v zaimkovnoglagolski tip, pove, da gre za dva udeleženca dejanja, pisca in Asafa. Osebni zaimek 1. osebe dvojine (*вѣ*) je izpuščen, kot je bilo to – za razliko od sodobne ruščine, ki nima kopule – v zgodnjem jeziku novgorodskih pisem običajno (Zaliznjak 1995: 152).

V pismu je zgled tipične dialektne novgorodske končnice *–e* za imenovalnik samostalnikov, pridevnikov in deležnikov m. sp. *игоумене, поустиле* namesto splošno vzhodnoslovanskega *игуменъ, поустилъ*.

Pismo št. 644 (10.–20. leta XII. st.) (Zaliznjak 1995: 244)
От нѣжеке ко завиду чемоу не восолеши чето ти есемо водала ковати (...)
а во три колотокѣ вокуе то ти . д. золотѡникѣ **во кольцю тию**.

Prevod: Od Nežke Zavidu. Zakaj ne pošlješ tistega, kar sem ti dala kovati. (...) Vkuj (poslano kovino) v tri obsenčne obročke; v teh dveh prstanih/uhanih je je za štiri zlatnike (zlatnik = utežna mera, pribl. 4,25 g).

Dvojinska oblika je tu *во кольцю тию*, mestnik dvojine samostalnika in kazalnega zaimka. Žolobov ima to mesto za dokaz, da je tudi dvojina parnih samostalnikov bila v 12. st. še živa. Po njegovem je pomen tega samostalnika – uhani. Zaliznjak jo navaja v svojem slovarju z iztočnico v ednini *кольце*, v prevodu pa prevaja s sodobno rusko besedo *кольцо* – prstan. Vendar je Žolobov našel neko mesto v drugem besedilu, kjer se pomen parnega nakita nedvomno izkazuje (Žolobov 1998: 106–7).

Omenimo še rabo dovršnega sedanjika v *чемоу не восолеши* (=вѡсѡлеши) – *zakaj ne pošlješ*. Zaliznjak imenuje tako rabo zanikanega dovršnega sedanjika презенс напрасного ожидания (sedanjik pričakovanja, ki se nikakor ne izpolni) in jo posebej izpostavlja, saj gre za rabo, ki v sodobni ruščini ni več običajna. V prevodu npr. uporablja Zaliznjak nedovršni sedanjik *почему ты не присылаешь*, saj ima v sodobni ruščini perfektivni prezent predvsem pomen futura in ga v takem kontekstu ni mogoče uporabiti. V slovenščini, kjer pomen futura dovršnih glagolov izraža konstrukcija bom + deležnik na -l, ostaja pomen perfektivnega prezenta prost za različne neaktualne in modalne pomene, zato domnevan pomen stavka, zapisanega v Novgorodu v 12. st., še vedno popolnoma naravno izražamo s perfektivnim prezentom, pri čemer pa modalnega odtenka morda niti ne opazimo. Zaliznjak ga opisuje z *упорно отказывается сделать, всё никак не сделает* (1995: 159–60).

Pismo št. 422 (40.–50. leta 12. st.) (Zaliznjak 1995: 265)
от мѣстѧть ко гавошь и
ко содиль **попытаита** ми ко=
нѧ а мѣстѧта сѧ **вама** покла=
на аже **ва** цьто надобь а **соли=**
та ко монь а грамотуо **водаита**
а уо павла скота **попросита** (...)

Prevod: Od Mestjate Gavšu in Sdilu. Poiščita zame konja. A Mestjata se vama klanja (zahvaljuje?). Če kaj potrebujeta, pošljita k meni, (poslancu) pa dajta pismo. Za denar poprosita pri Pavlu ...

Zaliznjak meni, da je Mestjata naročil pisanje pisma nekomu drugemu, glede na to, da se pojavlja tudi v 3. osebi. V pismu se kaže nasprotje dajalnika dvojinskega osebnega zaimka v enklitičnem in neenklitičnem položaju in obliki (*вама: ва*). Besedo *скотъ*, ki danes pomeni živina, Zaliznjak prevaja s starejšim pomenom denar. Pismo je namenjeno dvema naslovnikoma in vsebuje kar štiri velelnike v dvojini: *попыташа, солита (=сълита), водаита, попросита*. Tip dvojine je pronominalnoverbalen, nanaša se na dva udeleženca Gavša in Sdila. Primer cokanja je *цьто* namesto splošno vzhodnoslovansko *чьто.*

Pismo št. 675 (40.–zač. 60. let 12. st.) (Zaliznjak 1995: 265)
кw милѧтw братѣ милѧто кыевѣ бгw **мьжи нама** послоухо былw (...)

Prevod: ... Miljati. Brat Miljata! V Kijevu je bil bog priča med nama. (...)

V pismu – kolikor je mogoče razbrati – gre za dogovor o lastnini dragocenih tkanin in dolgovih med trgovci. Dvojinski zaimek 1. osebe v mestniku *мьжи нама* – se nanaša na dva udeleženca: pisca in naslovnika Miljato. Zanimiva in za jezik tega obdobja značilna sta zvalnik милѧто in mestnik brez predloga кыевѣ.

Pismo št. 235 (sreda 12. st.) (Janin, Zaliznjak: 239–40, Zaliznjak 1995: 175)
Отw Судише кw Нажиру. Се Жѧдwке, послављ **ѧбетника дова**, и **пограбила** мѧ вw братни долгъ .

Prevod: Od Sudiša Nažiru. Žadok je poslal dva sodna izterjevalca, ki sta me rubila zaradi bratovega dolga.

Tu gre za zgled vezane (ѧбетника дова=дwва) in anaforične dvojine (пограбила).

Pismo št. 663 (2. pol. 12.–zač. 13. st., najverjetneje konec 12. st.) (Zaliznjak 1995: 334)
Милоке уенеге будиша заплатили поло гривене коросто
кине рала невиде касиѧ **сморочьва** рала **заплатила**
пло девѧть куне

Prevod: Milko, Ujeneg in Budiša, Korostkovi (otroci), so plačali pol grivne poralja (davek na plug). Nevid in Kasjan, Smorčeva (otroka), sta plačala osem in pol kun.

Tu imamo lep zgled za t. i. sindetični tip dvojine, ko nastopata v dvojini pridevnik in glagol, ki se nanašata na dve imeni bratov, ki pa v danem zgledu nista povezani z veznikom. To je zgovoren protizgled za trditev Iordanskega, da je v vzhodni slovanščini ta tip izginil še pred nastankom pismenosti. To, da imeni bratov nista povezani z veznikom, ima Zaliznjak za arhaično.

Pismo št. 603 (60.–70. leta 12. st.) (Zaliznjak 1995: 337)
от смолигу кw гречинови и к мирославоу
вы ведаета оже ѧ тѧже не добыле тѧ=
жѧ ваша нынеча жена моѧ заплатила
:к: гривнw оже есть посоулили двдwви кнзю

Prevod: Od Smoliga Grku in Miroslavu. Vidva vesta, da tožbe nisem dobil. Tožba je vaša. Zdaj je moja žena plačala 20 griven, ki ste jih obljubili knezu Davidu.

V tretjem stavku je množina (tožba je vaša). Zaliznjak meni, da gre tu za več oseb. Enako velja za »ste obljubili« (možna je tudi interpretacija so obljubili, je bilo obljubljeno).

Ta zgled je zelo zanimiv, saj ponovno potrjuje obstoj *вы* v pomenu osebnega zaimka 2. osebe dvojine. Kot zdaj meni že veliko avtorjev, na koncu Žolobov, je bil *вы* od vsega začetka dvojinski zaimek, ki je bil homonimen množinskemu in tu ne gre za za nadomeščanje dvojine z množino (Derganc 1994: 72–3, Žolobov 1998: 69 in d.). Zelo verjetno je tudi slovenski osebni zaimek *vidva* nastal iz prvotnega dvojinskega osebnega zaimka *vi* v povezavi z okrepljujočim *dva*. Iordanski je še menil, da so številni zgledi iz vzhsl. csl. besedil, kjer nastopa v dvojinskem kontekstu *vy* – znak vdora množine v dvojino. Da gre pri tej konkretni obliki iz pisma za množinsko obliko, je menil tudi Zaliznjak, ki pa vendar opozarja, da je *vy* v dvojinskem kontekstu mogoče opazovati v mnogih najstarejših besedilih, od Ostromirovega evangelija naprej (1995: 114) in da zatorej tega primera ni mogoče prištevati k procesu vsesplošnega izginjanja dvojine, ki se dogaja v 13. st. (1995: 337 in 114).

Pismo št. 549 (60.–90. leta 12. st.) (Zaliznjak 1995: 339)
покланѧние от попа кw грьциноу – напиши ми **шестокрі=**
лена англа :в: на довоу икоунокоу
на верьхо деисх҃соу и цьлоую тѧ а бw за мѡздою или **ладивьсѧ**

Prevod: Poklon od popa Grku. Naslikaj mi dva šestokrila angela na dveh ikonah (dobesedno: ikonicah), (da bi ju postavil) na vrh deisusa. Pozdravljam te. Glede plačila bo jamčil bog ali pa se bova dogovorila.

Tu imamo dva zgleda vezane dvojine (pri prvi zvezi je številnik dva označen s črko :в:) in zgled za glagolsko dvojino 1. osebe.

Pismo št. 725 (konec 12.–1210. leta) (Zaliznjak 1995: 343)
от рьмьшѡ покланѧнье кw климѧтѡ и кw павьлу .б. дѡлѧ котореи
любо потрудисѧ до владычѡ **съкажита** владычѡ мою обидоу
и мои бои желѡза а ѧ емоу не дwлwжьне ничимw же и молю **ва** сѧ

Prevod: Od Remše poklon Klimjati in Pavlu. Za božjo voljo, naj se kdo potrudi do nadškofa; povejta nadškofu o meni storjeni krivici, o tepežu in okovih, jaz pa mu nisem prav nič dolžan. Prosim vaju.

Naslovljena sta Klimjata in Pavel, spet imamo zgled zaimkovnoglagolske dvojine: obliko velelnika 2.os. dv. in daj. dv. os. zaimka za 2. os. v enklitičnem položaju *ва*.

Pismo št. 510 (konec 12.–1. pol. 13. st.) (Zaliznjak 1995: 384)
сь сталь бьшь коузма на здылоу и на домажировица
торговала еста сьломь бьз мьнь а ѧ за то сьло по=
роуцнь . и розвьли есть цьлѧдь и скотиноу и кобыль
и рожь а домажирь побѣгль нь откоупивw оу вѧць=
слава из долгоу: како жь **еста торговала** тако жь
истьрю мою: ...

Prevod: Kuzma je obtožil Zdila in Domažiroviča: »Vidva sta trgovala z vasjo brez mene, jaz pa sem za to vas pooblaščen. Vi ste razporedili ljudi in živino in kobile in rž (na novo), Domažir pa je pobegnil, ne da bi odkupil (imetje) od Vjačeslava iz dolga. Kakor sta trgovala, tako (nadomestita) mojo izgubo .....«

Glagolska dvojina se nanaša na dva naslovnika Zdila in Domažiroviča. Pojavlja pa se tudi množina: розвьли есть (v standardni pisavi: розвели есте), pri čemer ni jasno ali gre za variiranje med dvojino in množino ali pa se množina nanaša na več oseb.

Pismo št. 582 (1280–1300) (Janin, Zaliznjak: 421)
цето еси прислале **дова целовека**
те побегли а коне не ведаю г(д)ѣ пои=
мавоши а тимонѧ меретве

Prevod: Tista dva človeka, ki si ju poslal, sta zbežala, kje pa sta vzela (ali: so vzeli) konje, ne vem. Timonja pa je mrtev.

Zaliznjak meni, da bi to lahko bilo poročilo poveljnika kake vojaške enote. Na vezano dvojino дова целовека se nanaša množinska oblika: те побегли. Pismo je iz 2. pol. 13. st., torej iz časa, ko se razpad kategorije dvojine vedno bolj jasno uveljavlja.

Na koncu je treba reči, da po pregledu tistih pisem iz 11. in 12. st., ki so objavljena v Zaliznjak 1995, nisem našla jasnih opustitev dvojine razen v naslednjem pismu:

Pismo št. 424 (Zaliznjak 1995: 248) (1. četrtina 12. st.)
грамота отw гюрьгѧ кw отьчеви и кw матери: прода=
вшше дворw идите же сѣмо смольньску ли кы=
евоу ли дешеве ти хлебе али не идете
а присЪте ми грамотичу сторови ли есте

Prevod: Pismo od Jurija očetu in materi. Potem ko bosta prodala dvor (domačijo, hišo?) pridita sem – v Smolensk ali v Kijev: (tu) je poceni kruh (žito). Če pa ne prideta, pošljita mi pisemce, ali sta zdrava.

V tem pismu sta dva naslovnika: oče in mati in vendar ju pisec ne ogovarja v dvojini – vse relevantne glagolske oblike so v množini. Tu je mogoča razlaga, da je parni samostalnik *родителя,* ki pa v pismu ni izrecno naveden in ki se načeloma razlikuje od parnih poimenovanj za dele telesa, saj gre za dve osebi, prešel v množino, podobno kot v slovenščini *starši* (prim. tudi Žolobov 1998: 35–36; Derganc 1998). Seveda pa je možno tudi, da se te oblike nanašajo na več članov družine ali gospodinjstva.

5 Zaključek. V sestavku sem želela pokazati uporabo dvojine v novgorodskih pismih na brezovem lubju iz 11. in 12. st. Glede na to, da odraža jezik teh pisem govorjene dialekte vzhodne slovanščine, tem zgledom ni mogoče očitati – tako kot cerkvenoslovanskim besedilom vzhodnoslovanske redakcije iz tega obdobja – da je tudi dvojina v njih odraz nekega starejšega ali drugoslovanskega stanja. Ti zgledi potrjujejo domnevo Žolobova, da so v vzhodni slovanščini v 11. in 12. st. obstajali še vsi tipi dvojine in ne potrjujejo domneve Belića in Iordanskega, da so nekateri tipi dvojine v vzhodni slovanščini izginili še pred nastankom pismenosti.

Literatura

A. Belić, 1932: *O dvojini u slovenskim jezicima.* Beograd.

A. Derganc, 1994: Some Specific Features in the Development of the Dual in Slovene as Compared to other Slavic Languages. *Mélanges Lucien Tesnière. Linguistica* XXXIV 71–80.

– –1998: O parnyh suščestvitel'nyh v slovenskom jazyke. A. A. Kiklevič, N. B. Mečkovskaja (ur.). *Čislo – jazyk – tekst: sbornik statej k 70-letiju A. E. Supruna.* Minsk. 44–51.

– – 1999: Žolobov, Oleg F.: Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals. Simvolika i istoričeskaja dinamika slavjanskogo dvojstvennogo čisla. *Beitraege zur Slavistik* XXXV. Lang 1998. SR 47. 495–502.

A. M. Iordanskij, 1960: *Istorija dvojstvennogo čisla v russkom jazyke.* Vladimir.

A. Issatschenko, 1983: *Geschichte der russischen Sprache.* 2. Band. Heidelberg.

V. L. Janin, A. A. Zaliznjak, 1986: *Novgorodskie gramoty na bereste.* Moskva.

H. Schuster-Šewc, 1998: K voprosu o tak nazyvaemyh praslavjanskih arhaizmah v drevnenovgorodskom dialekte russkogo jazyka. *Voprosy jazykoznanija.* 3–11.

O. N. Trubačev, 2000: Iz istorii i lingvističeskoj geografii vostočnoslavjanskogo osvoenija. *Voprosy jazykoznanija,* 5. 4–28.

A. A. Zaliznjak, 1995: *Drevnenovgorodskij dialekt.* Moskva.

O. F. Žolobov, 1998: Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals. *Beitraege zur Slavistik* XXXV. Frankfurt am Main.

1998a: *Istorija dvojstvennogo čisla i kvantitativnyh konstrukcij v russkom jazyke.* Avtoreferat dissertacii. Moskva.

SUMMARY

The article attempts to show the use of the dual in the Novgorod Birchbark Letters of the 11th and 12th centuries. Considering the fact that the language of these letters reflects spoken East Slavic dialects, we cannot assume about these examples – as we would about the East Slavic version of Church Slavic texts of that time – that the dual in them reflects some older or other stage of Slavic. They corroborate Žolobov's hypothesis that all types of the dual were still alive in East Slavic of the 11th and 12th centuries, but they do not corroborate Belić's and Iordansky's hypothesis that some types of the dual disappeared in East Slavic before the beginning of literacy.